

Светла ПАНАЙОТОВА

Технически университет – Габрово, България

НЕВЕРБАЛНА КОМУНИКАЦИЯ ЧРЕЗ ХУДОЖЕСТВЕНИТЕ ТВОРБИ

Svetla PANAYOTOVA

Technical University of Gabrovo, Bulgaria

NON-VERBAL COMMUNICATION THROUGH ARTISTIC WORKS

Към словосъчетанието „невербална комуникация“ могат да се причислят всички видове сигнали, които се използват в междуличностната комуникация, но едновременно с това не принадлежат към езика (вербалната комуникация). Невербалната комуникация обогатява, съпровожда, допълва, изяснява, подчертава съдържанието на казаното, но и разкрива истинските емоции на участниците в комуникационния процес.

Посредством владенето на символите и знаците на невербалната комуникация може да се постигне промяна на личностните перспективи. Въздействието на художествените творби, като форма на невербална комуникация, върху зрителите би довело до обогатяване на знанията им и постигане на естетическа наслада.

Целта на авторката на настоящата разработка е да представи въздействието на невербалните сигнали чрез художествените творби като неизменна част от комуникационния процес. За постигане на формулираната цел авторката е разгледала въздействието на невербалната комуникация чрез конкретни художествени творби, без да пренебрегва или омаловажава многообразието от други сигнали при невербалната комуникация.

The phrase “non-verbal communication” can include all types of signals that are used in interpersonal communication, but at the same time do not belong to language (verbal communication). Non-verbal communication enriches, accompanies, complements, clarifies, emphasizes the content of what is said, and it also reveals the true emotions of the participants in the communication process. By mastering the symbols and signs of non-verbal communication, a change in personal perspectives can be achieved. The impact of works of art as a form of non-verbal communication on viewers would lead to the expansion of their knowledge and to the achievement of aesthetic enjoyment. The aim of this work is to present the impact of non-verbal signals through artistic works as an invariable part of the communication process. To achieve the formulated goal, the author has considered the impact of specific works of art, without neglecting or belittling the variety of other signals in non-verbal communication.

Ключови думи: *невербална комуникация; въздействие; художествени творби.*
Keywords: *non-verbal communication; affect; works of art.*

Въведение

Когато се говори за невербална комуникация, е необходимо да се отбележи, че невербалната комуникация представлява събирателно понятие. Поради този факт много често невербалната комуникация в определена степен е проблематична, особено в случаите, когато се касае за емоционално възприятие на художествени творби.

В публичното пространство се е затвърдило мнението, че словосъчетанието „невербална комуникация”, в тесен смисъл, се отнася до език на тялото на индивида. Разглеждайки в по-широк смисъл словосъчетанието „невербална комуникация“, се установява, че то обхваща и други сигнали като: дистанция, мирис, цвят, облекло, аксесоари, тембър, интонация, ритъм и др. От съществено значение за настоящата разработка е да се изтъкне фактът, че невербалната комуникация освен че съпровожда, допълва, обогатява и подсилва смисъла на вербалната комуникация, също така допринася да се разкриват истинските емоции на участниците в комуникационния процес. При комуникационния процес невербалните сигнали много често се изпращат, респективно се приемат, неосъзнато и автоматично. Не винаги е възможно точно да се определи границата между поведението и съзнанието на зрителя.

Целта на настоящата разработка е да се представи въздействието на невербалните сигнали чрез художествените творби, като неизменна част от комуникационния процес. За постигане на формулираната цел авторката е разгледала въздействието чрез конкретни художествени творби на известни автори, без да пренебрегва или омаловажава многообразието от други сигнали при невербалната комуникация.

Същност на невербалната комуникация

Комуникацията може да се осъществява и без участието на съзнанието посредством цялото невербално поведение – поглед, изражение на лицето, пози, междуличностна дистанция, интонация на гласа. От двата вида междуличностна комуникация – вербална и невербална – последната се явява много древна. Човешкият вид удовлетворява потребностите си в и чрез комуникацията. Говорът използва думите, но комуникирането се осъществява с цялото тяло.

Въпреки милионите години еволюция на човешкия вид невербалната комуникация между представителите му започва да се изследва едва през 40-те и 50-те години на миналия век. Първоначално наблюденията се извършват върху животни, а по-късно вниманието се насочва и към човека. Най-значимият труд в изследването на човешкото поведение, преди ХХ в., е „Изразяването на емоциите при човека и животните” от Чарлз Дарвин, който е публикуван през

1872 г. Трудът на Дарвин поставя началото на съвременните изследвания на мимиките и езика на тялото. Голяма част от идеите му и извършените наблюдения се потвърждават от изследователите в тази област впоследствие. В ерата на нямото кино, където единственото междуличностно общуване е чрез невербалното поведение, пионери са Чарли Чаплин, Бъстър Китън, Лаурел и Харди.

През 1977 г. авторът Дезмънд Морис публикува книгата „Жестове и поведение”, в която отбелязва, че „[...] това е книга за движението, за това как движенията се превръщат в жестове и как жестовете предават послания. Като биологичен вид ние може и да сме станали много по-умни и технологично изобретателни, но не сме изгубили животинската склонност да извършваме непрекъснато движения с тялото си; наблюдателят се интересува най-вече тъкмо от тези телесни движения” (цит. по Морис 2007: 10).

За реалността преди всичко са интересни различните функции на невербалната комуникация, тъй като невербалните сигнали заместват говора или могат да го пояснят, спомагат за изясняване на казаното, могат да подготвят и разчленят казаното. Различните сигнали, които се използват при невербалната комуникация, могат да се класифицират в зависимост от гледната точка на:

- функционална комуникация;
- ориентирана към канала комуникация.

При ориентираната към канала комуникация се различават следните канали, чрез които невербалните сигнали могат да се предават, респективно приемат:

- **моторни канали:** мимики, жестове, комуникация с очи, движение и поведение на тялото (кинетика);
- **физико-химични канали:** сетива за обоняние, докосване, чувствителност на топлина и студ;
- **екологични канали:** поведение в съответна обстановка, междуличностна дистанция, лично представяне при запознаване.

Формите и начините на действие на невербалната комуникация, в зависимост сравнението от международен аспект, може да се систематизират по различни начини и методи. При класификацията ориентирана към канала, който се определя от сетивата, се различават следните видове: олфакторна комуникация; тактилна комуникация; акустична комуникация; визуална комуникация. В Таблица 1 накратко са представени характеристиките на посочените видове.

Таблица 1: Характеристики на видовете комуникация според сетивата

Видове комуникация според сетивата	Характеристики
Олфакторна	Свързва се с излъчваните сигнали на обонянието, които се изпращат от всеки човек и понастоящем са важна функция преди всичко по отношение на пола и показването на симпатия и антипатия в човешките контакти. Обонянието като сетиво, въпреки че при хората не е много развито, оказва голямо значение при комуникацията.
Тактилна	Отнася се до контакта с тялото, взаимното докосване играе важна роля в комуникацията. При израстване на кърмачетата в западните страни тактилната комуникация се потвърждава отново. Това е наследство от Ренесанса, когато майките и бащите са носели големи кърпи на гърдите си, за да носят в тях новородените, тъй като се е разпространило вярването, че нежният контакт с тялото стимулира емоционалните, социални и интелектуални способности на детето. Поведението на докосване също и при възрастните се променя в комуникацията. Различните докосвания на тялото са многостранни в зависимост от културата на народите.
Акустична	В обхвата на тази комуникация в широк смисъл попадат същите акустично-вербални изявени езикови или неезикови сигнали, които могат да се възприемат чрез слуха. В тесен смисъл на невербалната комуникация тук се причисляват тези акустични сигнали, които не се класифицират към обичайната система на знаците на езика.
Визуална	Установено е, че 83% от всички дразнителни и информацията възприета чрез сетивата достига чрез зрителния нерв до мозъка ни (Пийз 2009: 207). Сама по себе си тази констатация показва колко важна е визуалната комуникация. Към това се числи и общата тенденция на модерното информационно общество да се кодира все повече и повече в картини.

Както може да се установи от посочените характеристики в Таблица 1, с най-голям дял – 83% от сетивата е визуалната комуникация. Авторката не омаловажава значението на останалите видове комуникация, но за настоящата разработка с превес ще използва визуалната комуникация при възприемане на художествените творби. В литературата се срещат редица автори (Аристотел, Лука Пачоли, Леон-Батиста Алберти и др.), които отдават значение на зрението като най-благородното измежду останалите сетива, но никой от посочените

автори не е говорил за окото и зрението така много и така приповдигнато, както Леонардо да Винчи¹. За Леонардо загубата на зрението е равносилно на изгнание от света и той пише: „Кой не би предпочел да изгуби по-скоро слух, обоняние и осезание, отколкото зрение? Нали този, който е загубил зрение, прилича на изгнаник от света, тъй като той повече не вижда нито него, нито какъв да е предмет и такъв живот е брат на смъртта“ (Зубов 1980: 154). Леонардо да Винчи влага много чувство и жар, когато описва зрението: „...Не разбирате ли, че окото обхваща красотата на целия свят: то е господар на астрономията и подпомага и насочва всички човешки изкуства. То тласка хората към всички кътчета на земята. То властва над различните раздели на математиката и всички негови науки са непогрешими. Създадо е архитектурата и перспективата, а най-накрая и божественото изкуство на живописца. О, ти най-прекрасно от всички Божии творения!“ (Гелб 2005: 117 – 118).

В Леонардовата „философия на окото“, ако „окото“ заема централно място в теорията му за познанието, то науката за зрението се превръща в „[...] средство за самопознание: оптиката става реализация на древния завет „опознай себе си“. За да се владее истински инструментът зрение, т.е. „умението да виждаш“, трябва в детайли да се изучи това най-фино оръдие на познанието“ (Зубов 1980: 162).

Според Иван Богданов „[...] като живописец великият флорентинец Леонардо да Винчи си поставя по-сложни естетически задачи: заедно със събитията да разкрие и духовния свят на съвременниците си. Освен това като човек на изкуството той прави редица приноси от съществено значение за развитието на изобразителните изкуства – разширява тематиката, задълбочава психологическата страна на художественото произведение, неговата изразителност, разработва психологическия портрет и пейзажа, въвежда въздушната перспектива и светлосянката (*sfumato*), подчинява композицията на законите на перспективата и симетрията, на изобразителните изкуства освен естетически поставя и познавателни задачи, убеден, че всичко, което може да бъде усвоено от окото, може да бъде изобразено от човешката ръка, затова изисква от художника не само да преживява и чувствава, но и да мисли. По този път той стига до идеята, че рисуването е преди всичко умствен процес (*la pittura e cosa mentale*)“ (Богданов 1979: 51).

За да се изясни въздействието на невербалните сигнали чрез художествените творби, е необходимо да се посочи връзката им с мозъка. В рамките на настоящата статия ще направим това накратко, без претенции за изчерпателност. Специалните способности и начини на работа на съзнанието условно са разположени в двете полукълба на човешкия мозък. В резултат от проведени изследвания учените са установили, че невербалният начин на работа на съз-

¹ Леонардо да Винчи (15.04.1452 г. – 02.05.1519 г.) – художник, изследовател, инженер, поет, музикант.

нанието е заложен преобладаващо в дясното полукълбо на мозъка. Въпреки този неоспорим факт менталните процеси по правило се осъществяват от взаимодействието и на двете полукълба. (Panajotova 2006: 39) Според В. Руменчев „Изключителната изразителност на човешкото лице позволява за десети от секундата на него да се отразят различни емоции и комбинации между тях (около 20 000 лицеви изражения)“ (цит. по Руменчев 2006: 418).

За извършване на анализ на лицевото изражение в литературата се използва разработена система с наименованието кодова система на лицевите изражения FACS (Facial Action Coding System) с автори Пол Екман и Уолас Фрийсън. В анализа може да се прилага и методика за изследване на емоциите по лицевото изражение FAST (Facial-лицево Affect-чувство Scoring-резултат Technique-метод), разработена от авторите Екман, Фрайзен и Томкинс (Руменчев 2006: 421). Съобразно посочената методика лицето се разделя на три зони по хоризонтала, които включват:

- горна зона – вежди и чело;
- средна зона – очи и клепачи;
- долна зона – бузи, нос, уста, брада.

Като се използва методиката FAST, може да се изследва лицевото въздействие на основни емоции (радост, учудване, печал, гняв, отвращение, страх) и възможните съчетания между тях.

Дълго време в теорията на комуникацията се използва моделът на американския математик Клод Шенон от края на 40-те години, който се състои от пет елемента: източник на информация, предавател, канал за предаване на информация, приемник и крайна цел – известен още и като линеен модел на комуникация. За настоящата разработка авторката ще използва формулата на Харолд Д. Ласуел, сходна с линейния модел на комуникация на Клод Шенон, но представена с пояснения:

- **Кой?** (художник, скулптор)
- **Какво казва?** (художествена творба)
- **Чрез какъв канал?** (изображение, скулптура)
- **На кого го казва?** (зрител – индивид, целева група, общество)
- **С какво въздействие?** (естетическа наслада, знание).

Въздействие на художествените творби

За да се изтъкне въздействието на невербалната комуникация чрез художествени творби, авторката на настоящата статия ще използва конкретни творби на известни художници – гении от Ренесанса.

Микеланджело Буонароти – „Титанът с четирите души“ – получил приживе това прозвище от приятелите си, тъй като „този удивителен творец е съчетавал в себе си не само гениалния скулптор, но и гениалния живописец, архитект и поет“ (Тенев 1981: 67).

В далечната 1500 г. в Италия работят Леонардо да Винчи, Тициан, Рафаело Санцио, Джордоне, Фрате, Браманте, а Микеланджело по това време е на 25 години. Съгражданин е на Данте Алигиери, на Леонардо да Винчи, на Макиавели и Савонарола. Това е времето на големи подеми, но и на големи погроми, с каквито се свързва всяка борба за утвърждаване, тъй като възраждащият се човек се бори не само за себе си, със себе си, но и с мрака, който го заобикаля. Николай Антонов споделя: „Микеланджело – това е Италия на Ренесанса, показана на света посредством един човек. Той е неспокоен, винаги измъчван от някаква идея и винаги носен от вихъра на своята неудовлетвореност към някаква свръхчовешка, непосилна цел... Една непресекаема, неуморна нетърпеливост слага още от ранна утрин длетото в ръцете му и той го оставя късно през нощта, за да се тръшне несъблечен на нара редом с каменоделците и работниците, които му помагат и споделят постелята му“ (Иванов 1964: 169).

Безспорно статуята Давид на Микеланджело Буонаротти² е една от най-известните му скулптури. Мраморният блок с огромни размери бил докаран във Флоренция по поръчка на една от градските гилдии през 1464 г. от Карара. Трина различни скулптори започвали да ваят статуята Давид, но работата била преустановявана. Едва след 37 години статуята била възложена на Микеланджело и в рамките на три години от 1501 до 1504 г. той завършил шедьовъра си (Фигура 1). Размерът на статуята е внушителен – тя е висока 5,17 метра и тежи 5660 килограма. Тялото на Давид изразява спокойствие и увереност. Според Сузи Брукс „Въпреки че познавал до съвършенство пропорциите на човешкото тяло, Микеланджело изваял главата и горната част на тялото на Давид по-големи. Направил го съзнателно – според началния замисъл статуята трябвало да стои високо на покрива на флорентинската катедрала и да се възприема, гледана отдолу. Тогава пропорциите биха изглеждали точно както трябва!“ (Брукс 2015: 11). На Фигура 2 са илюстрирани детайли от статуята Давид, където се вижда, че мускулите на ръката му са напрегнати, под кожата изпъкват дори вените. От главата на Давид може да се разбере нагласата му за предстоящата битка. Веждите са смръщени, погледът е съсредоточен и заплашителен. На Фигура 3 стъпалото е изваяно до най-малката реалистична подробност.

² Michelangelo di Lodovico di Leonardo di Buonarroto Simoni – р. 06.03.1475 г. – п. 18.02.1564 г.; започва работа по статуята Давид на 13 септември 1501 г. и три години работи по нея.

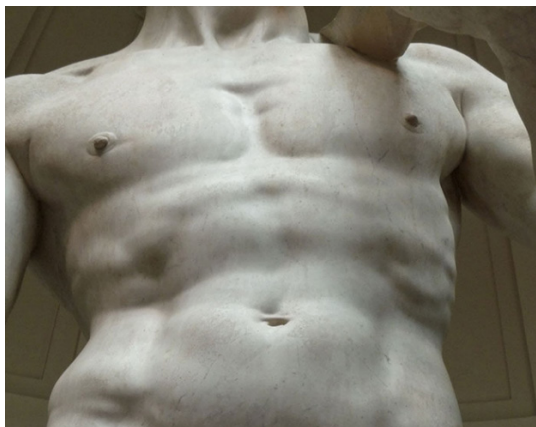
Фигура 1: Статуята Давид

Фигура 2: Детайли от Давид

Фигура 3: Стъпалото на Давид

Фигура 4: Гръдният кош на Давид

Гръдният кош на Давид въздейства, като че ли е изпълнен с голям обем от въздух – Фигура 4. Според Еми Мариянска „Човек трудно може да си представи, че цялото това съвършенство някога е било просто парче мрамор!...“ (Мариянска 2017). Според други автори „Никога преди него в Италия не е създавана такава оптимистична фигура с толкова тържествуващо самочувствие и затаена сила. Това е самолюбуваният се могъщ човек с неотразима физическа красота, която по подобие на древните е неразделима от благородството на душата. Това е съвършеният човек на Ренесанса, разкрит посредством библейския мит – човек горд, ала не и недостъпен, силен, но не и заплашващ, умен, но не и лукав. Това е бурна сила в миг на покой“ (Иванов 1964: 171).

Леонардо да Винчи – превъзходен художник, архитект, инженер изследовател, учен, писател, изобретател, музикант, математик. Леонардо бил любопитен към всичко около себе си и това може да се установи от творчеството му. Често обяснявал на учениците си „Запомнете, приятели, за един живописец е много важно да познава до съвършенство не само външната, но и вътрешната структура на човешкото тяло. Не забравяйте, синьори, човекът е в центъра на нашето изкуство“ (Тенев 1981: 57).

Леонардо бил обсебен и от човешкото лице. Той често обикалял улиците, за да търси необичайни физиономии, които наблюдавал и скицирал. В бележниците му се съдържат многобройни скици на човешки лица и бележки за тях. Много изследователи на Леонардо поставят въпроса: Дали тези хора са истински или измислени? В изкуството Леонардо да Винчи търси онзи център, който оживява и одухотворява нещата и съществата. За Леонардо този център се явява душата, настроението, чувството. За да отрази чертите на красотата в произведенията си, той се подготвя отдалеч, като „проучваше елементите, жестовете, лицата, изразите – всичко до най-малки подробности, макар това

да го бавеше. По чертите на възрастните той четеше някогашните им радости и грижи“ (Иванов 1964: 140). В странните физиономии Леонардо е съчетал безформени брадички, криви носове, чудати уста със смехотворни изражения. Интересни са описанията на тези гротескни физиономии, за които някои изследователи твърдят, че се явяват първите карикатури. Според илюстрациите на Леонардо носът можел да бъде гърбъв, остър, крушовиден, месест.

На Фигура 5 са представени седем гротескни лица на: стара жена; старец с шапка; старец с дълга брада; стара жена, която вика и няколко фигури с различни носове. Фигура 6 също е илюстрация на пет гротескни лица от Леонардо, докато на фигура 7 са представени пет характера. Изследванията на тези пет характера са най-завладяващите и нелеки от рисунките, които са станали известни като „карикатурите“ на Леонардо. Той редовно рисувал гротескни или необичайни лица и тези изследвания са едни от най-популярните и влиятелни негови творби от 16. век до времето на Хогарт. Но за съвременните очи те не са толкова смешни, колкото странни и се свързват с адските видения на Бош и Брьогел.

Фигура 5: Карикатури, около 16. век, молив и кафяво мастило, 202 x 150 мм.

Фигура 6: Гротескни лица – молив и кафяво мастило

Фигура 7: Пет характера от Леонардо да Винчи.

Заклучение

От извършения анализ на невербалната комуникация, представените характеристики на видовете комуникация според сетивата и представените конкретни художествени творби на известни автори от Ренесанса могат да се формулират следните изводи:

1. Невербалната комуникация, в широкия смисъл на словосъчетанието, включва всички видове сигнали, които се срещат в човешките отношения.

2. Ориентираната към канала невербална комуникация се определя от различните сетива.

3. Посредством невербалната комуникация не само се допълва, обогатява, съпровожда казаното, но чрез нея се разкриват истинските емоции на участниците в комуникационния процес.

4. Визуалната комуникация, в резултат на проведени изследвания, се оказва с най-висок дял от останалите сетива (83%).

5. От проучените бележки на Леонардо да Винчи се установява, че той най-много е отдавал значение на „окото“ и дори във „философията му за окото“ централно място в теорията за познанието заема „окото“, докато зрението се превръща в средство за самопознание.

6. Невербалната комуникация чрез художествените творби – статуята Давид на Микеланджело Буонароти и гротескните лица в карикатурите на Леонардо да Винчи въздействат емоционално върху зрителите, обогатяват знанието им и постигат естетическа наслада.

БИБЛИОГРАФИЯ

Богданов 1979: Богданов, И. *Другото лице на Леонардо да Винчи*. София: Медицина и физкултура. // **Bogdanov 1979:** Bogdanov, I. *Drugoto litse na Leonardo da Vinchi*. Sofia: Meditsina i fizkultura.

Брукс 2015: Брукс, С. *Първи срещи с изкуството*. София: Фют. // **Bruks 2015:** Bruks, S. *Parvi sreshhti s izkustvoto*. Sofia: Fyut.

Гелб 2005: Гелб, М. *Как да мислим като Леонардо да Винчи*. София: Бард. // **Gelb 2005:** Gelb, M. *Kak da mislim kato Leonardo da Vinchi*. Sofia: Bard.

Зубов 1980: Зубов, В. *Леонардо да Винчи*. София: Наука и изкуство. // **Zubov 1980:** Zubov, V. *Leonardo da Vinchi*. Sofia: Nauka i izkustvo.

Иванов 1964: Иванов, И. *Отразени светове*. София: Народна младеж. // **Ivanov 1964:** Ivanov, I. *Otrazeni svetove*. Sofia: Narodna mladezh.

Мариянска 2017: Мариянска, Е. *Давид на Микеланджело отблизо*. <https://impressio.dir.bg/gallery/david-na-mikelandzhelo-otblizo?i=8> [5.08.2017] // **Mariyanska 2017:** Mariyanska, E. *David na Mikelandzhelo otblizo*. <https://impressio.dir.bg/gallery/david-na-mikelandzhelo-otblizo?i=8> [5.08.2017].

Морис 2007: Морис, Д. *Жестове и поведение*. София: Сиела. // **Moris 2007:** Moris, D. *Zhestove i povedenie*. Sofia: Ciela.

Пийз 2009: Пийз, А. *Най-новата книга за езика на тялото*. София: Сиела. // **Piyz 2009:** Piyz, A. *Nay-novata kniga za ezika na tyaloto*. Sofia: Ciela.

Руменчев 2006: Руменчев, В. *Невербална комуникация в публичната реч и деловото общуване*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. // **Rumenchev 2006:** Rumenchev, V. *Neverbalna komunikatsiya v publichnata rech i delovoto obshtuvane*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“.

Тенев 1981: Тенев, Д. *Малки разкази за велики художници*. София: Български художник. // **Tenev 1981:** Tenev, D. *Malki razkazi za veliki hudozhnitsi*. Sofia: Balgarski hudozhnik.

Панайотова 2006: Panajotova, S. Die Rolle der nonverbalen Kommunikation im Gespräch zwischen Vertretern der verschiedenen Länder und Kulturen. – In: *Wissenschaftliche Berichte*, Mittweida, Nr. 9, 37 – 41.